

Łukasz Zaborowski

Radomskie Towarzystwo Naukowe

ORCID 0000-0003-4869-8455

lukasz.zaborowski@sobieski.org.pl

Zagłębie Staropolskie i *depositorium ferri* w naszych nazwiskach. Przyczynek i zachęta do nowego kierunku badań

Old-Polish Basin and *depositorium ferri* in our surnames.
Contribution and encouragement to a new field of research

W XVI w. Szydłowiec, posiadając przywilej na handel żelazem z województwa sandomierskiego, stanowił miejsce zamieszkania przedsiębiorców górniczych. Ślad tego odnajdujemy w nazwiskach współcześnie używanych w mieście i regionie.

Radom, Szydłowiec, Garb Gielniowski, Zagłębie Staropolskie, gwarkowie, nazwy osobowe

In 16th c. Szydłowiec - possessing iron trading privilege in Sandomierz Voivodeship - was a town inhabited by mining entrepreneurs. Surnames, temporarily used in the region, are kind of evidence of the historical fact.

Radom, Szydłowiec, Gielniów Hillock, Old-Polish Basin, mining entrepreneurs, anthroponyms

Zamiast redakcyjnego posłowania pozwalamy sobie zwrócić uwagę na pewien wątek kulturowy, który powinien stać się przedmiotem badania historyków i językoznawców, tymczasem jest tylko pobieżnym spostrzeżeniem geografa. Po wycieczce prowadzonej przez jednego z naszych autorów, pewna młoda uczestniczka przedstawiła się nazwiskiem Górnik, podkreślając, iż jest ono powszechne w Radomiu. Jednak z powszechnymi zjawiskami bywa tak, że to właśnie ich nie zauważamy. Choćby radomskie żeliwne balkony i klatki schodowe – czy radomianie są świadomi, że jest ich tutaj znacznie więcej niż w innych miastach? A czy rozmyślamy o dziedzictwie Zagłębia Staropolskiego jadąc nad zalew w Toporni? Wiedząc, że to rodzaj kuźnicy wyrabiającej grubsze narzędzia stalowe¹? Czy zwracamy uwagę na utrwalony w nazwach osad w dolinie górnej Radomierzy, *vulgo*: Radomki, ciąg technologiczny XVIII-wiecznych zakładów żelaznych²? Oto idą po kolei: Kuźnica, Drutarnia, Gwarek, Topornia, Hamernia, Młyny, Blachownia, Fryszerka, Szabelnia.

O ile nazwy miejscowe kojarzymy jako składnik dziedzictwa kulturowego regionu, rzadziej patrzymy tak na nazwiska osobowe. Nieliczne opracowania dotyczące nazwisk w regionie aglomeracji staropolskiej za obszar badań przyjmują Kielce i okolice. To wprawdzie prace Danuty Koperrowskiej z lat 80. XX w., która przedstawia nazwy osobowe mieszkańców Kielc i sąsiednich wsi, dziś wchłoniętych przez miasto, w wiekach XVI i XVII³. Nowsze opracowanie, dla bliższego okresu – I połowy XIX w., dla pobliskich Daleszyc, podaje Agata Łojek⁴. Brak jest badań dla innych części regionu, brak też badań nazwisk współczesnych.

Rozpoznanie dzisiejszych nazwisk utrudnia ich prawna ochrona. Z drugiej strony technicznie ułatwiają je nowe narzędzia sieciowe. Z nich jako naukowe wyróżnia się strona nazwiska.ijp.pan.pl, tworzona w Instytucie Języka Polskiego PAN. Poza omówieniem pochodzenia poszczególnych nazwisk uwzględnia się ich rozmieszczenie, wymieniając po 16 powiatów i gmin z największą (bezwzględną) liczbą osób je noszących. Nie jest to najtrafniejsze ujęcie; bardziej miarodajne byłoby wskazanie częstości występowania nazwiska jako ilorazu liczby użytkowników do

¹ S. Nowak, S. Nowak, *Rola industrializacji w tworzeniu nowych form językowych i tradycji technicznej w regionie świętokrzyskim. Kuźniacki język techniczny – sfery wydobywania rud żelaza według Opisanania... Józefa Osińskiego*, „Almanach Świętokrzyski”, t. III, s. 83–104.

² A. Zarychta-Wójcicka, *Dzieje Przysuchy od czasów najdawniejszych do 1809 roku*, [w:] S. Piątkowski (red.), *Przysucha. Historia miasta od czasów najdawniejszych do 1945 roku*, Przysucha 2006, s. 9–50.

³ D. Koperowska, *Kieleckie antroponimy XVI i XVII wieku*, Kielce 1980; *eadem*, *Nazwy osobowe mieszkańców podkieleckich wsi (1565–1694)*, Wrocław-Kraków etc. 1988.

⁴ A. Łojek, *Antroponimia Kielecczyzny I połowy XIX wieku na przykładzie nazwisk mieszkańców parafii Daleszyc odnotowanych w księgach metrykalnych z lat 1826–1830*, Kraków 2019.

liczby mieszkańców. (Korzystający może oczywiście sam dokonać prze-liczenia. Jednak otrzymane zestawienie będzie jeszcze mniej miarodajne – albowiem niepełne, skoro działamy na pierwszej szesnastce dobranej według innego czynnika). Tak samo liczby bezwzględne, ale z większą dokładnością geograficzną – do samodzielnej miejscowości – podaje inny skorowidz: nazwiska-polskie.pl, udostępniony przez anonimowych twórców. Ci jednak sami zastrzegają: „Dane prezentowane na stronie dokładne nie są i być nie mogą, ponieważ dokładne dane w naszym kraju posiada tylko administracja”⁵. Sięgnijmy zatem do pierwszego z narzędzi, w razie wątpliwości posiłkując się drugim. Dane pobieramy w sierpniu 2023 roku.

Nazwisko: Górnik⁶. W Polsce nosi je 3001 osób. Rzeczywiście w zestawieniu gmin Radom jest na trzecim miejscu, zaś na pierwszym, gdy wziąć pod uwagę duże miasta (pow. 100 tys. mieszkańców). Liczbą 64 Górników wyraźnie przewyższa największe miasta górniczej konurbacji śląsko-dąbrowskiej: Katowice i Sosnowiec (50 i 47). Sam Radom wprawdzie nie był ośrodkiem górnictwa, jednak jako główne miasto północnej Sandomierszczyzny przyciągał ludność z Zagłębia Staropolskiego. Górnictwem miał zajmować się Jan Warcab, fundator kaplicy przy radomskiej Farze⁷. Rodzina Warcabów znana zaś jest z Jastrzębia koło Szydłowca.

Czy jednak na pewno radomscy Górnikowie pochodzą od dawnych górników z Zagłębia Staropolskiego? Nie jest to oczywiste. Skąd na drugim miejscu w Polsce znalazła się gmina Bukowina Tatrzańska z liczbą aż 68 osób noszących to nazwisko? Jakkolwiek w Tatrach uprawiano kopalnictwo (nawet Krzysztof i Mikołaj Szydłowieccy weszli w spółkę poszukującą tam rud żelaza⁸), jest to jednak poboczny rys gospodarki Podhala. Wyjaśnienie zagadki daje drugi ze wspomnianych skorowidzów. Podtatrzańscy Górnikowie to mieszkańcy Czarnej Góry na Spiszu⁹. Można zatem przypuszczać, że nazwisko wzięli od miejsca zamieszkania, a nie od zawodu. Podobnie mogło być, przynajmniej po części, z radomskimi Górnikami. Tym bardziej, że w krajowej pierwszej szesnastce znajdują się także gminy Jedlińsk i Skaryszew, nieposiadające tradycji górniczych.

Górnik, jako rodzime polskie słowo, rzeczywiście może mieć szerszy zakres etymologiczny. Jest jednak inne nazwisko, którego związki z górnictwem są bardziej jednoznaczne. Zanim je przedstawimy, przywołajmy

⁵ nazwiska-polskie.pl/o-danych [dostęp 21 VIII 2023 r.].

⁶ nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/id/1702 [dostęp 21 VIII 2023 r.].

⁷ B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa 1889.

⁸ K. Dumała, *Szydłowiec – ośrodek preindustrialny w XVI-XVII wieku*, „Studia Kieleckie”, t. 53, 1987, s. 7-14.

⁹ nazwiska-polskie.pl/Górnik [dostęp 21 VIII 2023 r.].

ważny fakt z dziejów Zagłębia Staropolskiego, wtedy zwanego Sandomierskim. Od roku 1512 Szydłowiec posiadał królewski przywilej *depositorium ferri* – składu żelaza dla całego województwa sandomierskiego¹⁰. Czynnikiem wyboru była nie tylko zażyłość właściciela Mikołaja Szydłowieckiego z królem Zygmuntem, ale i bliskość obfitującego w rudę Garbu Gielniowskiego oraz położenie miasta „na kamieniu”. Tutejszy Rynek Składowy, wytyczony na hektarowej litej płycie piaskowca, umożliwiał ruch wielkich wozów „drognych”¹¹, załadowanych ciężkim żelazem. Jako ośrodek skupiający życie gospodarcze Zagłębia, Szydłowiec wraz z okolicą był miejscem zamieszkania osób dzierżących stanowiska zarządcze w kopalniach i zakładach żelaznych. Już wtedy miało to odzwierciedlenie w nazwiskach: oto na przełomie XVI i XVII wśród miejscowych kuźników wymienieni są „Błażej Rudnik” i „Erazm Minerator”¹². Słowa te określają właścicieli bądź dzierżawców kopalń rudy i zakładów wytopu żelaza¹³.

Pokrewnym określeniem jest: gwarek – to przedsiębiorca posiadający pozwolenie na wydobywanie kopaliny. Słowo jest pochodzenia niemieckiego, zatem z mniejszym prawdopodobieństwem występuje w języku polskim w innych znaczeniach. Nazwisko Gwarek¹⁴ nie jest też zbyt powszechne: w Polsce nosi je 419 osób. Z tego 105 Gwarków – 25% – mieszka w gminie miejsko-wiejskiej Szydłowiec. Na drugim miejscu jest gmina miejska Skarżysko-Kamienna – na skraju dawnego hrabstwa szydłowieckiego¹⁵ – 32 osoby. Kolejne pozycje zajmują gminy: Radom (22), Chlewiska (21), Stąporków (15) i Końskie (11). Obecność Radomia wyjaśnia ranga ośrodka regionalnego. Pozostałe pięć gmin sąsiaduje ze sobą, rozciągając się po obu stronach rudonośnego Garbu Gielniowskiego. Ogółem w sześciu gminach regionu aglomeracji staropolskiej mieszkają 204 Gwarkowie czyli połowa (49%) zbiorowości krajowej.

Z „konkurencyjnego” zagłębia śląsko-dąbrowskiego najwyżej – na 9. miejscu w kraju, z liczbą 9 Gwarków – pojawiają się Tychy. Nie ma ani Bytomia, ani Gliwic, ani Katowic, ani Sosnowca. Ani Tarnowskich Gór, gdzie „Gwarek” to miejscowy tygodnik oraz klub sportowy, gdzie też corocznie odbywają się sławne „Gwarki”. W Szydłowcu działa kino „Górnik”, ponadto co najmniej kilka firm pod nazwiskiem Gwarek. Czy jest ono jednak

---

¹⁰ D. Paprocka, *Szydłowiec*, Kraków 1983.

¹¹ K. Dumala, *op. cit.*

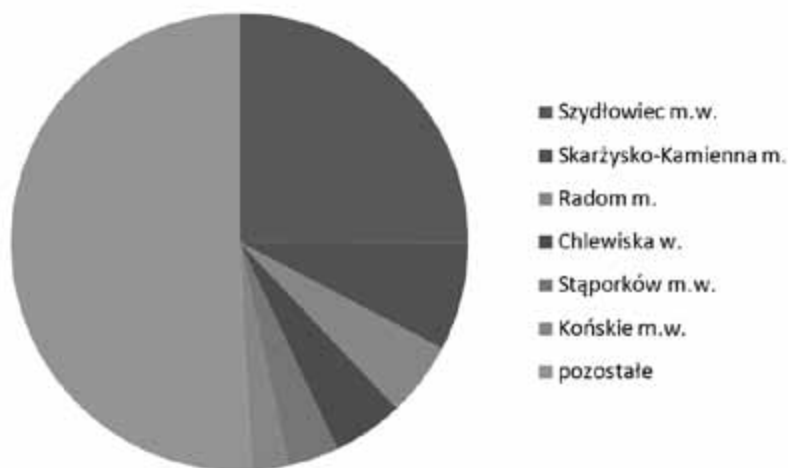
¹² *Idem, op. cit.*

¹³ M. Radwan, *Rudy, kuźnice i huty żelaza w Polsce*, Warszawa 1963.

¹⁴ nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/id/14004 [dostęp 21 VIII 2023 r.].

¹⁵ Z. Guldon, *Osadnictwo hrabstwa szydłowieckiego od XVI do początków XIX wieku*, [w:] *Hrabstwo szydłowieckie Radziwiłłów. Materiały sesji popularnonaukowej 19 lutego 1994*, Szydłowiec 1994, s. 7–22.

postrzegane jako wyjątkowy nośnik miejscowego dziedzictwa kulturowego? Czy raczej – tego, co powszechne, oczywiście nie zauważamy...?

Rozmieszczenie noszących nazwisko Gwarek w Polsce według gmin. Opracowanie własne na podstawie: nazwiska.ijp.pan.pl [dostęp 21 VIII 2023 r.].

dr Łukasz Zaborowski – geograf, planista, regionalista. Wykładowca Uniwersytetu „Ignatianum” w Krakowie, ekspert Instytutu Sobieskiego, prezes Radomskiego Towarzystwa Naukowego. Naukowo zajmuje się strukturą przestrzenną kraju w ujęciach historyczno-kulturowym, osadniczym i administracyjnym. Jest autorem koncepcji korekty zasadniczego podziału terytorialnego państwa na szczeblu województw, stanowiącej kontynuację prac podjętych w ramach doktoratu na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jako ekspert porusza się w dziedzinach rozwoju regionalnego, polityki przestrzennej i planowania transportu publicznego. Ponadto pracuje nad kompendium wiedzy do edukacji regionalnej dla regionu radomskiego.